

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

Левада Олена Валеріївна,
молодший науковий співробітник,
Національна академія правових наук України,
Україна, м. Харків
e-mail: aspirant120001@ukr.net
ORCID 0000-0002-0086-5050

doi: 10.21564/2414–990x.138.105443
УДК 342.766

КЛАСИФІКАЦІЯ ПРАВОВИХ ОБМЕЖЕНЬ ЯК ЗАСОБІВ РЕГУЛЮВАННЯ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН

Наведено авторську модель класифікації правових обмежень як засобів регулювання суспільних відносин залежно від різних соціально-правових критеріїв. На основі аналізу положень актів чинного законодавства України розкрито сутність наведених видів правових обмежень.

Ключові слова: правові обмеження; класифікація правових обмежень; права особи; суб'єкт суспільних відносин; заборона; зобов'язання; юридична відповідальність.

Левада Е. В., младший научный сотрудник, Национальная академия правовых наук Украины, Украина, г. Харьков.
e-mail: aspirant120001@ukr.net ; ORCID 0000-0002-0086-5050

Классификация правовых ограничений как средств регулирования общественных отношений

Приводится авторская модель классификации правовых ограничений как средств регулирования общественных отношений в зависимости от разных социально-правовых критериев. На основе анализа положений актов действующего законодательства Украины раскрыта сущность описываемых видов правовых ограничений.

Ключевые слова: правовые ограничения; классификация правовых ограничений; права личности; субъект общественных отношений; запрет; обязательство; юридическая ответственность.

Вступ. Розвиток Української держави на початку ХХІ ст. характеризується високою динамікою перетворень у різних сферах життєдіяльності суспільства,

прискореними темпами науково-технічного прогресу, виникненням нових галузей господарювання, трансформацією культурної складової, численними змінами у соціальній стратифікації населення тощо. У цих умовах важливим завданням держави є формування ефективної моделі правової політики з урахуванням нагальних викликів і потреб сьогодення, застосування оптимальних засобів правового регулювання суспільних відносин. У такому контексті актуальною є наукова розробка інституту правових обмежень, аналіз їх регуляторного потенціалу, визначення критеріїв класифікації і розкриття основних різновидів. Відповідно, **метою** статті є формування класифікації правових обмежень як засобів регулювання суспільних відносин у правовій системі України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій дає підстави констатувати, що чимало вітчизняних і іноземних науковців фрагментарно зверталися до аналізу інституту правових обмежень як засобів регулювання суспільних відносин. Це підтверджують положення наукових праць О. В. Петришина (O.V. Petryshyn), О. В. Зайчука (O.V. Zaichuk), О. В. Малька (O.V. Malko), М. І. Матузова (M.I. Matuzov), А. М. Шульги (A.M. Shulga) та інших. Однак питання класифікації правових обмежень залишається недостатньо розробленим юридичною наукою, що вказує на доцільність подальшої їх доктринальної розробки.

Вклад основного матеріалу. У сучасній юридичній науці мають місце варіації тлумачення категорії «правові обмеження», які здебільшого є схожими. Правові обмеження переважно розглядаються з філософсько-правових позицій як явище правової дійсності, важливий засіб регулювання суспільних відносин. За основу оберемо визначення, яке пропонує О. В. Малько: правовими обмеженнями є засіб регулювання суспільних відносин, який встановлюється з метою стримування суб'єкта суспільних відносин від протизаконного діяння, що створює умови для задоволення загальносуспільного інтересу в охороні та захисті [12, с. 5]. Зі змісту наведеного положення випливає, що «серцевиною» правових обмежень є їх призначення – попередити можливість протизаконного діяння суб'єкта, який має для цього потенційні фактичні можливості.

Потреба у науковій класифікації правових обмежень є об'єктивною. Групування різновидів правових обмежень, виокремлення критеріїв їх класифікації дає змогу сформувати науково завершену модель діючих у правовій системі обмежень, повноцінно дослідити їх сутність і регуляторну спрямованість, пізнати особливості нормативної регламентації, визначити роль і значення в правовому механізмі регулювання суспільних відносин. Аналіз спеціальної наукової літератури доводить, що на доктринальному рівні існують спроби класифікувати правові обмеження [12, с. 15; 13, с. 227; 17, с. 40]. Разом із тим наукове обґрунтування видів правових обмежень реалізовувалося як другорядне наукове завдання при вирішенні інших першочергових. Узагальнення положень наукових праць та аналіз норм чинного законодавства України відкриває можливість класифікації правових обмежень за багатьма критеріями. Наведемо ці критерії і розкриємо їх зміст із наведенням відповідних прикладів.

Оскільки правові обмеження передбачаються в актах діючого законодавства, логічно першим критерієм класифікації правових обмежень *обрати належність нормативного акта, в якому передбачено конкретне обмеження до конкретної галузі законодавства*. За вказаним критерієм правові обмеження поділяються на конституційно-правові, адміністративно-правові, цивільно-правові, кримінально-правові та інші різновиди. Вказати на вичерпну кількість правових обмежень за цим критерієм практично неможливо, адже саме питання про точну кількість галузей законодавства є дискусійним. О. В. Зайчук пояснює це тим, що обсяг і внутрішня організація галузі законодавства такі, що їх побудова на основі одного акта неможлива, і галузі законодавства можуть не співпадати з галузями права [16, с. 398]. Відповідно, виокремлення тієї чи іншої галузі дає можливість виокремити і певний різновид правових обмежень.

Наступним критерієм класифікації правових обмежень є місце *нормативного акта, в якому передбачено обмеження, в ієрархії нормативних актів держави*. За цим критерієм правові обмеження поділяються на ті, що передбачені в законодавчому акті найвищої юридичної сили, що є основою системи національного законодавства – Конституції України, і ті, що передбачені в актах поточного законодавства і підзаконних актах. Так, виходячи з положень Конституції України, на найвищому законодавчому рівні закріплено базові підстави застосування обмежень прав і свобод громадян (ст. 64), визначено перелік прав і свобод громадян, які не можуть обмежуватись і мають абсолютний характер (розділ 2), сформульовано деякі принципи застосування правових обмежень (принцип обов'язковості визначення терміну дії обмеження, принцип заборони застосування Збройних Сил і інших військових формувань для обмежень прав і свобод громадян) [1]. На рівні актів поточного законодавства нижчої юридичної сили визначаються конкретні переліки категорій учасників суспільних відносин, для яких встановлюються правові обмеження. Здебільшого це або професійні групи громадян, або юридичні особи (державні службовці, суб'єкти господарювання). На рівні дії підзаконних нормативно-правових актів у більшості випадків визначаються процедурно-процесуальні аспекти реалізації тих чи інших обмежень.

Правові обмеження також можна класифікувати *залежно від сфери діяльності суб'єктів, на які вони розраховані*, на ті, що призначені для суб'єктів внутрішньодержавних відносин, і ті, що призначені для учасників міжнародно-правових відносин. Правові обмеження, що розраховані на учасників внутрішньодержавних відносин, застосовуються на підставі національного законодавства держави і діють виключно у межах державного кордону (для прикладу – обмеження права для працівників правоохоронних органів на здійснення підприємницької діяльності). У свою чергу правові обмеження, що призначені для учасників міжнародних відносин, регламентуються положеннями актів міжнародного права. Так, Рада Безпеки ООН може застосовувати будь-які невійськові обмеження стосовно держав, які порушують міжнародне право. Як правило, такі обмеження мають форму ембарго на постачання зброї, заморожування активів конкретних

осіб та заборони на в'їзд до інших країн, припинення потоку товарів, поставання яких загострюватиме конфлікт і сприятиме порушенням прав людини, обмеження можливості вільного пересування осіб, причетних до ініціювання та вчинення протиправних і шкідливих дій [11, с. 195].

Залежно від змісту регуляторного впливу на суб'єктів правові обмеження розділимо на морально-правові (догана), матеріально-правові (штраф), організаційно-правові (передача на поруки, переведення на нижчу посаду). У більшості випадків такі обмеження мають місце тоді, коли особа притягається до певного різновиду юридичної відповідальності, і можуть співпадати з різновидами дисциплінарних, адміністративних стягнень чи кримінальних покарань.

Наступним різновидом класифікації правових обмежень є класифікація залежно від *елементу структури норми права, яка передбачає конкретне обмеження на юридичний факт-обмеження, обмеження-обов'язок, обмеження-заборону, обмеження-припинення, обмеження-покарання*. Так, дія факту-обмеження проявляє себе у сімейних відносинах. Виходячи зі змісту статей 25, 39 Сімейного кодексу України шлюб є недійсним, якщо його зареєстровано з чоловіком або жінкою, який (яка) вже перебуває у шлюбі [2]. У даному разі, достатньо лише формального юридичного факту перебування особи у зареєстрованому шлюбі для того, щоб або відмовити їй у реєстрації нового шлюбу до моменту, коли попередні шлюбні відносини буде припинено, або визнати зареєстрований шлюб недійсним. Таке обмеження-заборона вводиться державою для забезпечення моральності сімейних відносин та сприяння культурі шлюбу.

Обмеження-обов'язок є таким правовим обмеженням, яке припускає необхідність здійснення особами, що наділені владними повноваженнями, визначених у законі дій виключно в інтересах суспільства та держави. Прикладом цього є положення ст. 8 Закону України «Про державну службу», яка містить обов'язок кожного державного службовця не розголошувати персональні дані осіб, що стали йому відомі у зв'язку з виконанням посадових обов'язків, а також іншу інформацію, яка відповідно до закону не підлягає розголошенню [3]. Наведене положення вказує на те, що державний службовець обмежений законом у використанні інформації, яка стала йому відомою у процесі професійної діяльності. Інакше нецільове поширення (розголошення) подібної інформації призведе до порушення особистих прав і свобод громадян, створить перепони для реалізації ними цивільної правосуб'єктності, завдасть моральної шкоди тощо. Шляхом введення такого обмеження держава намагається запобігти порушенню прав і свобод громадян і створити умови для недопущення можливої дискредитації інституту державної служби з боку громадськості.

Доволі близьким за змістом до обов'язку є правове обмеження у вигляді заборони і обмеження-припинення. Якщо держава встановлює заборону на вчинення представниками влади певних дій, тим самим на них покладається обов'язок утриматися від заборонених дій. У цьому зв'язку М. І. Матузов стверджує, що «заборона є свого роду пасивним обов'язком» [14, с. 740]. Типовим прикладом правового обмеження у вигляді заборони є положення законодавства,

що регламентує діяльність правоохоронних органів. Так, ст. 7 Закону України «Про Національну поліцію» містить заборону для поліцейських за будь-яких обставин сприяти, здійснювати, підбурювати або терпимо ставитися до будь-яких форм катування, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження з людьми [5]. У разі виявлення таких дій закон передбачає виникнення у кожного поліцейського обов'язку вчинити активні дії, спрямовані на їх припинення, та обов'язково доповісти безпосередньому керівництву про факти катування чи наміри їх застосування. Таким чином, обмеження-заборона імперативно не дозволяє поліцейським проявляти бездіяльність чи утримуватися від втручання у ситуації, пов'язані з неналежним поведінням з людиною, а обмеження-припинення передбачає обов'язковість вчинення активних дій, спрямованих на мінімізацію негативних наслідків такої ситуації. Якщо ж поліцейський як службова особа не дотримається обмеження-заборони, то його діяння, як зазначає О. В. Петришин, набуває соціально небезпечного характеру і може нанести шкоду як інтересам держави, так і громадянам [15, с. 76].

Щодо правового обмеження у вигляді покарання, то воно являє собою форму та засіб правового осуду носія владних повноважень за протиправну поведінку, в результаті чого права і законні інтереси інших громадян порушуються і останні позбавляються певних благ. Прикладом правового обмеження у вигляді покарання є дія положень Дисциплінарного статуту Збройних Сил України, які передбачають позбавлення рядових і сержантів строкової військової служби за вчинення дисциплінарного проступку чергового звільнення з розташування військової частини [4]. Таким чином, під час терміну дії дисциплінарного стягнення військовослужбовець обмежений у реалізації права на свободу пересування територією України.

Залежно від тривалості дії у часі правові обмеження бувають постійні і тимчасові. Постійне правове обмеження накладається на суб'єкта без визначеного терміну дії. Прикладом може слугувати положення ч. 4 ст. 69 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», де передбачається, що особа, яку було раніше звільнено з посади судді за вчинення істотного дисциплінарного проступку, грубе чи систематичне нехтування обов'язками, що є несумісним зі статусом судді або виявило його невідповідність займаній посаді, не може претендувати на посаду судді [9]. Таке обмеження у праві займати посаду судді для відповідної категорії осіб є постійним і не передбачає часових меж зняття. Тимчасове ж правове обмеження застосовується стосовно суб'єкта суспільних відносин на певний термін. Як приклад, можна навести ситуацію, коли особа за рішенням суду обмежується у фізичній дієздатності на підставі ст. 36 Цивільного кодексу України на певний проміжок часу за наявності відповідних підстав [8].

Залежно від ступеня визначеності суб'єктів, на який розраховані обмеження, вони розподіляються на загальні (розраховані для осіб, які становлять певну соціальну групу) і індивідуальні (для конкретно визначеної особи). Так, відповідно до ст. 17 Закону України «Про Збройні Сили України» діючі військо-

вослужбовці, як професійна група, обмежена у праві на свободу пересування, вільний вибір місця проживання та праві вільно залишати територію України [10]. У свою чергу, Конституція персонально обмежує конкретного громадянина, якого було обрано Президентом України, обіймати посаду в об'єднаннях громадян або займатися іншою оплачуваною діяльністю. Відповідно, норма, передбачена ст. 103 Основного Закону України, розрахована виключно на одного суб'єкта суспільних відносин – главу держави.

Останньою варіацією класифікації правових обмежень, яку ми наведемо, є класифікація залежно від способу застосування (реалізації) обмеження на такі, що добровільно набуваються суб'єктом правових відносин, і правові обмеження, які примусово накладаються на суб'єкта. Так, відповідно до ст. 6 Закону України «Про Службу безпеки України» на час служби співробітники обмежуються у праві на участь у політичному житті, і їх членство у політичних партіях чи рухах припиняється [6]. Громадянин, який вступає на службу до лав Служби безпеки, добровільно погоджується на відповідне обмеження. Примусовий характер правових обмежень пов'язаний здебільшого з притягненням особи до юридичної відповідальності. Згідно зі ст. 30 Кодексу України про адміністративні правопорушення громадянин може бути примусово обмежений у праві на керування транспортним засобом на строк до трьох років за грубе порушення порядку користування цим правом [7]. В останньому разі для накладення обмеження достатньо юридично обґрунтованого рішення уповноваженого суб'єкта чи органу про неправомірні дії конкретної особи, а воля самої особи не враховується.

Висновки. Наведена класифікація правових обмежень не є вичерпною і може бути поглиблена виходячи з аналізу як положень чинного законодавства, так і правозастосовної практики. Оскільки сама правова конструкція правових обмежень у більшості випадків пов'язана з обмеженням прав і свобод особи, їх подальша доктринальна розробка вимагає пильної уваги дослідників-правників.

Список літератури:

1. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996 р. № 30. Ст. 141.
2. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 р. № 2947-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 21. Ст. 135.
3. Про державну службу: Закон України від 10.12.2015 р. № 889-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 4. Ст. 43.
4. Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України: Закон від 24.03.1999 р. № 551-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999 р. № 22. Ст. 197.
5. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII. *Офіційний вісник України*. 2015. № 63. Ст. 2075.
6. Про Службу безпеки України: Закон від 25.03.1992 р. № 2229-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 27. Ст. 382.
7. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. № 8073-10. *Відомості Верховної Ради УРСР*. № 51. Ст. 1122.

8. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40-44. Ст. 356.
9. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 31. Ст. 545.
10. Про Збройні Сили України: Закон України від 06.12.1991 р. № 1934-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 9. Ст. 108.
11. Малишева Ю. В. Цілеспрямовані санкції та їх застосування Радою безпеки ООН: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2016. 253 с.
12. Малько. А. В. Стимулы и ограничения в праве: теоретико-информационный аспект: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Саратов, 1995. 40 с.
13. Малько А. В. Теория государства и права в вопросах и ответах: учебн.-метод. пособие. Москва: Юрист, 2007. 297 с.
14. Матузов Н. И., Малько А. В. Теория государства и права: учебник. Москва: Юрист, 2005. 768 с.
15. Петришин А. В. Государственная служба. Историко-теоретические предпосылки, сравнительно-правовой и логико-понятийный анализ: монография. Харьков: Факт, 1998. 168 с.
16. Теорія держави та права. Академічний курс / за ред. О. В. Зайчука. Київ: Юрінком Інтер, 2006. 688 с.
17. Шульга А. М. Основы теории государства и права: краткое учебное пособие. Харьков: ООО «Прометей-Прес», 2006. 208 с.

References:

1. Konstytutsiia Ukrainy vid 28.06.1996 r. № 254к/96-VR. (1996). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 30, art. 141.
2. Simeinyi kodeks Ukrainy vid 10.01.2002 r. № 2947-III. (2002). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 21, art. 135.
3. Pro derzhavnu sluzhbu: Zakon Ukrainy vid 10.12.2015 r. № 889-VIII. (2015). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 4, art. 43.
4. Pro Dystsyplinarnyi statut Zbroinykh Syl Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 24.03.1999 r. № 551-XIV. (1999). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 22, art. 197.
5. Pro Natsionalnu politsiu: Zakon Ukrainy vid 02.07.2015 r. № 580-VIII.(2015). *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy – Official Gazette of Ukraine*, 63, art. 2075.
6. Pro Sluzhbu bezpeky Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 25.03.1992 r. № 2229-XII. (1992). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 27, art. 382.
7. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia vid 07.12.1984 r. № 8073-10. (1984). *Vidomosti Verkhovnoi Rady URSR.*, 51, art. 1122.
8. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy vid 16.01.2003 r. № 435-IV. (2003). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 40–44, art. 356.
9. Pro sudoustrii i status suddiv: Zakon Ukrainy vid 02.06.2016 r. № 1402-VIII. (2016). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 31, art. 545.
10. Pro Zbroini Syly Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 06.12.1991 r. № 1934-XII. (1991). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 9, art. 108.
11. Malisheva, Ju.V. (2016). Cilesprjamovani sankcii ta yih zastosuvannja Radoju bezpeki OON. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kiiv [in Ukrainian].
12. Mal'ko, A.V. (1995). Stimuly i ogranichenija v prave: teoretiko-informacionnyj aspekt. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Saratov [in Russian].
13. Mal'ko, A.V. (2007). Teorija gosudarstva i prava v voprosah i otvetah. Moscow: Jurist [in Russian].
14. Matuzov, N.I., Mal'ko, A.V. (2005). Teorija gosudarstva i prava. Moscow: Jurist [in Russian].
15. Petrishin, A.V. (1998). Gosudarstvennaja sluzhba. Istoriko-teoreticheskie predposylki, sravnitel'no-pravovoj i logiko-ponjatijnyj analiz. Kharkov: Fakt [in Ukrainian].

16. Zaichuk, O.V. (Ed.). (2006). *Teoriia derzhavy ta prava*. Akademichnyi kurs. Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].

17. Shul'ga, A.M. (2006). *Osnovy teorii gosudarstva i prava*. Kharkov: ООО «Prometej-Pres» [in Ukrainian].

Levada E. V., Aspirant of the Scientific Researcher Institute of State Building and Local Government National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Junior Researcher National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Ukraine, Kharkiv.

e-mail: aspirant120001@ukr.net ; ORCID 0000-0002-0086-5050

Classification of legal restrictions as ways of regulation of public relations

The author's model of classification of legal restrictions as means of regulation of public relations in the state depending on different social and legal criteria is presented. Legal restrictions are proposed to be classified according to such criteria as: the ownership of a normative act, which provides for a specific restriction to a specific branch of legislation; The place of the normative act, providing for limitation, in the hierarchy of normative acts of the state; The scope of activities of the subjects on which legal restrictions are designed, the specifics of the content of the regulatory impact of legal restrictions on entity of public relations; Depending on the element of the structure of the rule of law, which provides for a specific restriction; Duration of the legal restriction in time; The degree of certainty of the entity, to which the calculated limitations; Method of application (implementation) of the legal restriction. Taking into account the provisions of the current legislation of Ukraine, examples are given and the essence of concrete examples of application of legal restrictions to participants of public relations in typical life situations is revealed. It is noted that the legal design of legal restrictions in most cases is connected with the restriction of the rights and freedoms of a person, and therefore their further doctrinal development requires close attention of law researchers who are representatives of different areas of legal science.

Keywords: legal restrictions; classification of legal restrictions; individual rights; person of public relations; prohibition; obligation; legal responsibility.

Надійшла до редколегії 27.06.2017 р.